

Monostori Imre

Cs. Szabó László és a népi irodalom

„Odahaza az urbánusokhoz soroltak...”

Cs. Szabó Lászlónak a harmincas évek elejére-közepére – a népi irodalom kibontakozásának idején – már huszonevésen jól körvonalazható értékrendje volt a kortárs magyar irodalomról. Ezen túlmenően mint a *Nyugat* egyik legtöbbet publikáló szerzője, az európai irodalom és művészetek őszinte hódolója, a magyar rádió irodalmi műsorainak csaknem egy évtizedig (1935–1944) irányítója, szervezője¹ a szó szoros értelmében benne élt az irodalmi közéletben. Értékrendjében a 20. századi magyar irodalom „első lírikusa” Babits Mihály, s „csorbítatlan erejű elbeszélőnk Móricz”.² Babits az irodalom „magas tudatát” képviseli, arra mutat rá, hogy az európai irodalom a „*legnagyobbak irodalma*”.³ Babits harcos költő, a harcos humanizmus képviselője, aki nemzetben gondolkodik.⁴ József Attilát „nagyon nagy” költőként említi halálát közvetlenül követően: akit csak „siratni lehet, nem méltatni”.⁵ Fontos írása az Ady halála húszéves évfordulójára (1939-ben) írt cikk, amelyben arra mutat rá, hogy Ady Endre foglalta össze „a kiegyezéskor balsejtelmeit, s költői igékben előre megfogalmazta a kortársak és utódok magyarságszemléletét. Bartók, Kodály, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Szekfű, Illyés s az utánuk következők is akarva-akaratlan Adyn keresztül jutottak az őrhelyükre [...]”⁶

Ez a névfelsorolás árulkodó a tekintetben is, hogy Cs. Szabó László szellemi csillagképében a népi mozgalom nagyjai közül a harmincas években egyedül csak Illyés Gyulának jutott előkelő hely. Önmagában méltán persze – s egy egész életre szólóan –, ám egyben azt is sejtette, hogy a harmincas években a fiatal Cs. Szabó László meglehetősen távolságtartással figyelte a népi mozgalom kibontakozását és szellemi karakterének különösen a nem közvetlenül irodalommal kapcsolatos megnyilvánulásait. Tartózkodott az ezzel kapcsolatos szellemi konfrontációktól; nem vett részt a „népi-urbánus” vita egyre élesedő polémiáiban sem.

A *Puszták népe* az ő számára is reveláció: Illyés Gyula ezzel a remekművével válik az ő szemében is nagy íróvá. *Nyugat*-beli méltatásában⁷ úgy fogalmaz, hogy „Illyés ezzel a könyvével a fiatal nemzedék legkülönb prózaírói közé emelkedett. [...] Dús érezetű, nagy lélegzetű, képgazdag, leíró s ugyanakkor elbeszélő, fanyar és fojtott indulattól feszülő nyelven ír, gúnyos és fenyegető, hajlítható és darabos, játékos és szűkülő, tréfás és felhős, kitanult és puritán – hol és milyen gyakorlattal tanulta ezt az árnyalt-

¹ A rádiós évtizeddel kapcsolatban ld. *Rádiózás urambátyám mozgásterében. (1935–1944) Beszélgetés Grósz Andrással.* [1976] In: Cs. Sz. L.: *Hűlő árnyékban.* (Bern, 1982. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem.) 161–174. l. Salamon István: *Az étheren át. Írók a Magyar Rádió műhelyében.* Bp. 2002. Magyar Rádió. 172–189. l. Uő.: *Tollal és mikrofonnal. Irodalom a Magyar Rádióban. 1925–1944.* Bp., 2003. Fekete Sas. 85–151. l.

² *Műfaj és nemzedék.* = *Nyugat*, 1936. 7. sz. 18–22. l.

³ *Babits és az igazi középkor. Szélsővezet az Európai Irodalom Történetéhez.* = *Nyugat*, 1934. 12–13. sz. (júl. 1–16.) 9–11. l. Babits hatása és emléke egész életre szólóan maradt meg Cs. Szabó Lászlóban. Ld. pl. *Emlékeim Babits Mihályról. Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval.* Készítette Kabdebó Lóránt és Kelevéz Ágnes. = Új Forrás, 1984. 1. sz. (jan.-febr.) 18–26. l.

⁴ *Keresztül-kasul az életemen.* = *Nyugat*, 1939. 4. sz. 209–213. l.

⁵ *Ultima verba. József Attila emléke.* = *Nyugat*, 1938. 1. sz. 68–70. l.

⁶ *Ady.* = *Nyugat*, 1939. 2. sz. 74–77. l.

⁷ Illyés Gyula: *Puszták népe.* = *Nyugat*, 1936. 6. sz. 465–468. l.

ságában is tömör, céltudatos, időálló és hű magyar prózát? A született jó író rejtélye ez.” A *Puszták népe* élménye ott lappang a már említett Ady-méltatásában „az elérhetetlen legelső réteg”-nek és Ady magyarságfogalmának azonosításában –, s a cikk zárógondolataiban is: „Magyarország Ady óta forradalmi ország. Talán még évtizedekig az. A megváltatlan nép felszínre került, minden tekintet rajta.”

Az „irodalmi Deák-párt” hálátlan szerepében

A népi mozgalomnak – mint mozgalomnak – a felbomlásával (lényegében a megszűntével) a harmincas évek legvégén és a negyvenes évek elején számos ellentmondás és kusza szellemi jelenség ütötte föl a fejét a népiek körében – tágabban: a magyar szellemi életben. Európa egy része már háborúban állt, és 1941 nyarától Magyarország is háborús országgá vált. A hajdan – csak néhány évvel korábban – erős sodrású népi mozgalom utóvédharcát vívja; az egyes folyóiratok, lapok köré szerveződött képviselőik igen érzékenyen reagálnak minden bíráló vagy tisztázó szándékú „urbánus” ízü megnyilvánulásra. A népi mozgalom már nem politikai tényező, a népi irodalom azonban továbbra is élő, eleven valóság; sőt ekkortájt nyílt először lehetőség arra – a minimális időbeli távlat már alkalmat adott erre –, hogy az első értékelések, a népi táboron belül és azon kívül is, az elmúlt évtizedről megszülessenek. Ezek közé tartozott Cs. Szabó László összefoglaló és értékelő nagyesszéje a *Nyugatban*, illetőleg (annak megszűntével) a *Magyar Csillagban*.

Az első „Mérleg”-hez a közvetlen indítást Illyés Gyula éles kritikája adta Veres Péter *Mit ér az ember, ha magyar?* című kötetéről.⁸ Illyés szerint ez a könyv a népvezérségre, a parasztfiúk „Cézárságra” buzdításával, „a legrosszabb irányba mutat”, s Veres bukásával „egész népi mozgalom ütheti meg magát”. Márpedig – hangsúlyozza Illyés – a népi mozgalom „a háború utáni szellemi élet legfontosabb jelensége volt”. E vitában megszólalt többek között Németh László, aki Veres Péter mellett állt ki⁹; Cs. Szabó pedig megírta összefoglaló, nagy ívű esszéjét, *Mérleg* címmel.¹⁰

Ez a jelentős esszé helyzetelemzés és értékelés a 20. századi magyar irodalmi irányzatok jellegzetességeiről. A népi irodalom „felülmúlhatatlan példa”-ja a *Puszták népe*. A mozgalom csúcspontja az 1937-es Márciusi Front, az évtized vége azonban már a hanyatlásé. A bomlás okaiként Cs. Szabó a táboron belüli féltékenykedés vad erőt, a politikai-ideológiai különbségeket, az államhatalom ellenséges magatartását, valamint a háborús hangulatú európai közérzést jelöli meg. A népi mozgalom irodalmilag rendkívül gazdag eredményt produkált, politikailag azonban teljes kudarccal végződött. Ennek az lett a következménye, hogy „a névtelen parasztforradalom, visszaszorulva az irodalomba véres parasztlázadássá” változik át. Németh László *Kisebbségben* című esszéjére utalva Cs. Szabó azt mondja, hogy először fordult elő, hogy a magyar irodalmat „a balsors, a kitagadottság s a korabeli sikertelenség alapján mérték fel”. A *Kisebbségben* a népi írói mozgalom nagy „csalódását” jelképezte, nagyon mélyről fakadó, keserves sóhaj volt [...]”. A radikalizálódott írói közhangulatban fölbukkantak szélsőséges nézetek is: „Ekkor lett igazán az író az író farkasa”. Ez a negatív közhangulat elsősorban a „művelt író” ellen fordult: kiéleződött a „népi-urbánus” ellentét.

Ez utóbbi polémiában Cs. Szabó László azt a racionális elvet képviseli, hogy itt „valójában a mellérendelés volna az igazság. Irodalmunk Ady-oldalát »népi«-nek, Babits oldalát »nemzeti«-nek nevezem. Németh László az előbbi mély magyar, Veres Péter közösségi irodalomnak is hívja, az utóbbit legtöbbször polgári, urbánus, tanult irodalomnak emlegetik.”

Ez természetes megoszlás, természetes színárnyalatokkal. A nagy baj az, hogy a helyénvaló egymásmellettséget sokan egymásellenességgé fordítják, torzítják. Cs. Szabó értelmezése a továbbiakban is rendkívül figyelemreméltó. „A népi műveltség a parasztság kétezer éves hagyatéka, a nemzeti műveltség a népi műveltségen átszűrűt európaiság, s történelmi okok miatt elsősorban a nemesség és néhány szerencsés város hagyatéka. [...] Kortársaink között leginkább Illyésben egyezett ki a két műveltség.” (Kiemelések az eredeti szövegben.) A népiek nagy érdeme „egy elveszött zárt” kultúra s „egy ismeretlen nép” felkarolása, megmutatása volt, igazán „közösségi” tett, ám a „Babits-oldal” érdemei sem kisebbek: helyt kellett állni Európában, „szellemünkkel kellett megszégyenyítenünk a trianoni gyalázatot, s a

⁸ Illyés Gyula: *Veres Péter útja*. = *Nyugat*, 1941. 3. sz. 93–96. l.

⁹ Németh László: *Egy műfaj haldoklása*. = *Magyar Élet*, 1941. 4. sz. 10–14. l.

¹⁰ *Nyugat*, 1941. 7. sz. 475–490. l. In: Cs. Sz. L.: *Haza és nagyvilág*. [Bp., 1942] Franklin. 166–189. l. Ld. még: Szabó Zoltán: *A perlekedés völgye*. = *Magyar Nemzet*, 1941. júl. 6.

csonka határok fölött őrizni kellett az érintetlen hazát”. S ez is „közösségi munka” volt a maga módján. Nehogy – amitől Széchenyi rettegett – „Európa indiánjai: exotikum, néger falu legyünk”.

Cs. Szabó egyébként helyteleníti a „polgári” elnevezés irodalmi alkalmazását, mivel szerinte a magyar íróknak van ugyan „polgári erényük, de nincs polgári szemléletük”, mivel Magyarországon hiányzik a zárt, polgári életforma. Így azután szerinte „a népi és a nemzeti a legjobb megkülönböztetés irodalmunk két oldala között. Nemzeti a jó szó – s nem polgári vagy urbánus. Ebben aztán nincs semmi él; a népi mellett egy másfajta kötelességet jelent, amelyet párhuzamosan vagy akár egyesítve is teljesíthetünk”. Nem véletlen, hogy se Illyés, se Tamási Áron nem volt „bizalmatlan ahhoz a másik oldalhoz, amelyet feladata szerint egyforma joggal európainak is, nemzetinek is nevezhetünk. (*Párhuzamosan* a kelet-közép-európaival, kismagyarral, népivel”.) (Kiemelések az eredeti szövegben.)

Nem véletlenül idéztük ily hosszan Cs. Szabó László álláspontját a pongyolán általában csak „népi-urbánus vita”-ként aposztrofált szellemi jelenséggel kapcsolatban. Azt mondhatjuk ugyanis, hogy ily szép világossággal, meggyőző erővel és – nem utolsósorban – mindkét fél számára elfogadhatóan a kortársak közül senki sem fogalmazott. Se előbb, se később. (Még akkor is így van ez, hogyha Németh László *Kisebbségben* című röpiratának értékelése körül lehet vitánk Cs. Szabó állításával.) A nagy irodalom mindig nemzeti irodalom. A nemzeti irodalom magában foglalja a népit is. Egyszersmind része az európai irodalomnak. S háromnegyed évszázad távlatából az is jól látható, hogy a „népi-urbánus” egymásnak feszülés nem tartozott a nagy irodalom fejezetei közé – alapvetően más: ideológiai, politikai, társadalmi küzdelem volt (s nem irodalmi).

Cs. Szabó hamarosan megírja a *Mérleg* folytatását, *Márciusi szél* címmel.¹¹ Ennek az esszéjének tulajdonképpen Illyés Gyula a főhőse, ám valójában a népi mozgalom szétzilálódása utáni két pólusának egy-egy magatartásmintáját vázolja föl: az Illyését és a Németh Lászlóét. Egyikük útja Babits szellemi örökségéhez vezetett, a másikuké – a *Kisebbségben*-hez. Németh László feldolgozatlan csalódása miatt „nazarénus”-sá vált: „kivonult korábbi hódításaiból, a napsütötte latin tájakra, az érett kultúrákból, nyugati kalandozásai legszebb emlékeiből. A lélek útja olykor nem kevésbé veszélyes attól, hogy kalvinista önbüntetés vezérli.” A népi mozgalom válságos időszakában „Illyés volt az egyetlen író, akiben a válság még szorosabbra fogta [...] a keleti s a nyugati magyart”. Németh viszont bosszút állt: „önként fölégette mámorosan megszerzett napnyugati birodalmát, s visszavonult a népi írók közé”.

Németh Lászlónak az erre a Cs. Szabó-írásra való heves reagálását később még bemutatjuk. Most rá kell mutatnunk arra, hogy Cs. Szabó László a „népi” és „urbánus” (nála „nemzeti”) irodalmat mint mellérendelést értelmező felfogása ebben az esszében indokolatlanul polarizálódik: Illyést és Némethet szembeállítja egymással. Abszolutizálja a megosztottságot. Abszolutizálja a *Kisebbségben* problematikáját is (mint írói magatartásformálás), nem látja, hogy az Illyés, valamint saját maga által is képviselt „nemzeti” és „népi” egysége, *párhuzamos*, illetőleg egy időbeni művelése Németh Lászlónál éppen úgy megvan és éppen olyan jellegzetes szemléleti attitűd, mint Illyésnél. Kétségtelen, Cs. Szabót erősen fölkaivarta a *Kisebbségben*, másfelől Illyést kellett odaállítania a nemrég meghalt Babits szellemi örökhelyére („Illyés ma Babits helyén áll” – írja itt). Ez a „Mérleg” azonban mégiscsak a megosztást mélyítő írás lett.

Annál is inkább, mivel maga is úgy látja, azt vallja, hogy: „A népi irodalom ma majdnem az egész magyar irodalom. Barátaimot becsülöm ott”.¹² Másfelől aggódik, hogy a fiatalok nem ismerik eléggé Babitsot, Kosztolányit, Márait, Illyést, Szabó Lőrincet, Halász Gábort (és a saját maga műveit). Végül is: Illyés ott van a „nemzeti” írók között, Németh nincs. Jóllehet, ebben a cikkében is megerősíti egyébként rokonszenves tételét, hogy ti. ő maga „évek óta makacsul” kitart „az irodalmi Deák párt szerepében”, hideg fővel próbálja követni a szellem mozgásait, attól tart, hogy a magyarság túl mélyre merült érzelmeiben, indulatában. „Ezek a mániák fölszítják a lángészt, de feldűlják és kiégetik az irodalmat” – óv a szenvedélyektől.

„Nyílt sisakkal”

1943 nyarán Cs. Szabó László éles sajtóproblémába keveredett. Nemigen tett ugyan mást, mint a már jól kiérlelt sajátos álláspontját fejtette ki a népi irodalomról, pontosabban annak sebezhető pontjairól; azonban a háborús légkörben és a kiszorítottságban védekező egykori népi mozgalom egyes képviselői számára mindez fölnagyítva, fölhangosítva jelent meg, mintegy leszámolásnak tűnt.

¹¹ *Márciusi szél*. = Magyar Csillag, 1942. 3. sz. 129–136. 1. Ua. *Mérleg II.* címmel in: *Haza és nagyvilág*. 190–201. 1.

¹² *Debreceni napló*. A coetusban. In: *Haza és nagyvilág*. 72–75. 1.

Cs. Szabó a szóban forgó cikkét Zilahy Lajos kétheti képes újságjában, a *Híd*-ben közölte.¹³ A népi irodalom funkciójáról azt írja itt, hogy „az a dolga, hogy egy társadalmi válságot ábrázoljon, a paraszti életforma teljes bomlását s e bomlás testi-lelki veszélyeit”. Tovább: „A népi irodalom a hanyatlás – tehát egyben a lázadás irodalma; legőszintébb írói annak is szánták.” Mindezt azonban az ország félrehallotta, az irodalmi közélet révén, valójában „Vajda János, Tolnai Lajos, Ady és Szabó Dezső diktatúrájában” élünk. A népi irodalom európai jelenség abban az értelemben, hogy Dickenst, Zolát, Tolsztojt, Dreisert és Knut Hamsunt követi; ám az már a múlt századi nyugat, nem a mai Európa. S nem is Bartók és Kodály útja volt a népi íróké. – A gondolatmenet lényege: jöllehet a népi írók érdemeinek az (ittthoni) időbeli elsőbbsége nem kérdőjelezhető meg, írói, művészi eredetiségük azonban nem egyértelmű. Végül ismét hitet tesz Babits és Kosztolányi öröksége mellett.

Kodolányi János vitacikkében¹⁴ azt veti Cs. Szabó és „társai” szemére, hogy „Ady szörnyű mostoha elbánásban részesül – mondjuk – Kosztolányival szemben”. Bizonyos körökben ő a példakép Móriczzal, Adyval, Krúdyval, Szabó Dezsővel szemben. „Amit Cs. Szabó és társai művelnek, irodalompolitikai diktatúra. Mégpedig *polgári diktatúra*.” (Kiemelés az eredetiben.) Féja Géza reflexiójában észreveszi¹⁵, hogy Cs. Szabó – szóban forgó cikkében – „túláságosan és önkényesen szűkre szabta a népi irodalom fogalomkörét”. A népi irodalom ugyanis nem szűkíthető le – mondja tárgyyszerűen Féja – a kelet-európai társadalmi válság kifejezésére, hiszen legjobb művelőiben (József Attila, Erdélyi József, Sinka István, Kodolányi János, Móricz, Tamási) ennél jóval több van. Féja úgy látja, hogy Babits és Kosztolányi „bűvköre” együtt jár Ady és Móricz megtagadásával, Szabó Dezső és Juhász Gyula feledésével. Babits és Kosztolányi nem bírta alázatosan vállalni Ady roppant nagyságát és szellemi örökségét. „A megtagadottak helyébe [...] »ezüstkor«, sznobság, öncélú intellektualizmus és a magyarság keleti gyökereinek megtagadása lépett.” Féjához hasonlóan Kristó Nagy István is azzal kezdi a Cs. Szabóval vitázó cikkét, hogy „súlyos tévedés” a népi irodalom kérdését a paraszti életforma csődjének az ábrázolására leszűkíteni. Hiszen ennek a szellemi irányzatnak a legkiválóbb képviselői: Ady, Szabó Dezső, Bartók és Kodály. De ide tartoznak a nemcsak a paraszti életválságot feldolgozó Tamási, Sinka, Erdélyi, Illyés és Németh László is. Továbbá: a népi gondolat tematikája is jóval több mint a paraszti kérdés. (A magyar sors, a magyar élet, helyünk és szerepünk Európában, kapcsolatok a szomszéd népekkel stb.). Többről van szó politikai értelemben is: ez a mozgalom túlnőtt az irodalmi, művészeti kereteken, legfőbb célja – és éppen ez a cél közös valamennyi képviselőjében: „népi erőkkkel új országot építeni”.¹⁶

Rendkívül tanulságos ez a vita: látható, hogy míg Cs. Szabó László a népi irodalom és a nemzeti irodalom párhuzamosságát (és a nemzeti irodalmat mint a népi irodalom szellemi integrálóját) tettelezi; addig Féjék éppen a népi irodalomban látják a nemzeti sorskérdések megfogalmazását, ennél fogva a népi irodalmat tekintik nemzetinek, integráló érvényűnek.

Cs. Szabó nem kezdett újabb magyarázatba, újabb tipologizálásba, inkább bezárkózott. A *Keserű napló* című cikkében¹⁷ szembeállítja a honi szellemi viszonyokat az európai légkörrel. Nekünk is két hazát adott a végzet – írja -: az egyik Magyarország, a másik Európa. Ma már „Európa-vád lett a nemzetvádból”. Mindez onnan jut eszébe, hogy egynemely író társa a „szegénysorról vagy a pusztákról” öllene ingerült Európa miatt. Cikkére a túloldalról ezúttal Veres Péter reagál¹⁸, alaposan leegyszerűsítve a vitatott kérdéseket a magyarság és Európa témakörben: úgy értelmezi, mintha Cs. Szabó szerint a népi írók nem törődnének Európával. Ez egyáltalán nincs így – reflektál Veres –, bár igaz, hogy a magyar népi életérzést csak a magyar génusz tudja kifejezni. Az e körül folyó vitákban is két különböző életérzés és világkép van jelen, mindkettőnek megvan a maga „hinterlandja” és „történelmi jogosultsága” – írja cikkében Veres Péter.

¹³ *Nyílt sisakkal.* = *Híd* (Bp.), 1943. jún. 15. 3–4. l.

¹⁴ Kodolányi János: *Esti beszélgetés.* = *Magyar Élet*, 1942. 6. sz. 6–11. l. Ld. még uő: *Itt a piros – hol a piros.* = *Vigilia*, 1943. 245–246. l.

¹⁵ Féja Géza: Cs. Szabó László aggodalmai. = *Híd*, 1943. júl. 15. 16. l.

¹⁶ Kristó Nagy István: *Új napkelte – régi irodalom. Megjegyzések egy Cs. Szabó-cikkre.* = *Magyar Élet*, 1943. 7. sz. 18–21. l.

¹⁷ *Keserű napló.* = *Híd*, 1943. okt. 15. 3. l.

¹⁸ Veres Péter: *Háttha nem is ez az igazi Európa?* = *Híd*, 1943. nov. 1. 12–13. l.

„...bizony, Németh László a nagy író, nem én...”

– válaszolta Cs. Szabó László Szőnyi Zsuzsának 1964. április 30-án egy korábbi megjegyzésére.¹⁹ S ha e mellé az egymondatos helykijelölés mellé odahelyezünk egy másikat (1981-ből valót): „Nagy barátom Illyés Gyula”²⁰ – kitetszik, hogy a „népi” írók taborából Cs. Szabó László végül is Némethet és Illyést tartotta a legtöbbre. Illyést mindvégig – néha rajongással – elismerve és példának állítva saját írói eszménye igazolásául is, Németh Lászlót viszont hosszú évtizedekig – néha élesen – bírálva, kritizálva, tán ostorozva is. Írói nagyságát, rangját azonban (még a *Kisebbségben* idején sem) meg nem kérdőjelezve.

A 29 éves Cs. Szabó 1934 őszén egyetértőleg szól hozzá a 33 éves Németh egyik hírlapi vitájához az „östehtések” témájában, s a két sors közt kallódó parasztfiatalok támogatását, és a „nép Eötvös kollégiuma” okos kezdeményezését is pártolja.²¹ Ugyanakkor hosszú évekig egyáltalán nem foglalkozik Németh László írói tevékenységével. (A *Nyugat* sokat publikáló kritikusaként a harmincas években egyszer sem írt róla sem a *Nyugatban*, sem máshol.) Míg nem 1941-ben – a *Nyugatban*, láthattuk – sor kerül a 20. századi magyar irodalomtörténet vázlatára, melyben Németh László a Tanúval és a *Kisebbségben* szerepel. Cs. Szabó itteni *Mérlege* Némethtel kapcsolatban erősen kétpólosú. A *Tanú*: „lutheri szerep”²², a *Kisebbségben*: „népi” revízió. A *Tanú* idején „Németh László erőszakos kiválása jelkép volt. [...] A húszas éveket még az Ady-kortársak jegyezték. A harmadik évtized azonban már a kilencszázas évjárat birtoka. Ezt az új birtokhatárt, ezt a nemzedékváltást Németh László kiválása jelölte meg. Nem tehetett másként. Ha nem vállalta volna a lutheri szerepet, a sors mást keresett volna rá.” Németh ekkortájt „protestáns prédikátor”, aki: „Folyton Európából érkezik, s szüntelenül a nép között munkál.” (Miként Balázs Ferenc vagy Fülep Lajos.) Németh Lászlót „a legkorszerűbb esszéíró”-nak tartja, mivel ő fejezte ki legjobban az „ellentmondásokban vergődő kort”. Még az önpusztító erejű *Kisebbségben* is – a maga vad igazságtalanságaival – kortünet. „A hitvitázók Adyban, Szabó Dezsőben és Németh Lászlóban ébredtek föl: ők hárman az utolsó félszázad igazi protestáns írói.”²³

Németh László – az e tanulmány folytatásaként tekinthető *Márciusi szél* megjelenése után – válaszol Cs. Szabó elmarasztaló kritikájára²⁴. Szerinte félreérti őt, hamis ellentétet kreált Illyés és közte. Benne föl sem merült soha a „Kelet vagy Nyugat”, a *Kisebbségben* nem a kivonulás könyve (hiszen éppen az európai mély kultúra megismerésére hív fel), s a „mélymagyarság” gondolatát éppen a francia szellemnek (Proustnak) köszönheti. Cs. Szabó valójában fantomizálja őt, s azt, hogy beállt „a népi írók közé” úgy emlegeti, „mintha egy római szenátor menne el sámándobot verni”. (Cs. Szabó László reagált Németh észrevételeire: „Németh László baráti polémiában [...] visszautasította, amit kivonulásáról és nazarénus elbujdosásáról írtam. Ennek csak én örülök legjobban.”²⁵)

Németh László 1942 végén kritikát írt a frissen megjelent Cs. Szabó-esszekötetről, a *Haza és nagyvilágról*.²⁶ Elsőrangú „gyűjtő-természetű” „epigramma-író”-ként jellemzi a szerzőt, aki nagy művészettel, műgonddal és szellemességgel mutatja be „gyűjteményét”. Érzékelteti a kettejük közti rokon szellemi vonásokat (a *Haza és nagyvilág* rimel az ő *Magyarság és Európájára*), ugyanakkor a közfigyelmet inkább Európa keleti felére összpontosítaná.

*

¹⁹ *Roma summus amor*. Cs. Szabó László és Szőnyi Zsuzsa levelezése. Szerk. Hafner Zoltán. (Bp.), 1999. Kortárs. 29. l.

²⁰ Távolági beszélgetés Hegyi Bélával. [1981] In: *Hűlő árnyékban*. 247. l.

²¹ *A magyar östehtések problémái*. Cs. Szabó László hozzászólása. = Budapesti Hírlap, 1934. szept. 5. Cs. Szabó László elismerően szól Németh László 1932 őszén indult *Tanújáról* is. (Vö. *Homályból homályba* I. Bp., 1977. Magvető és Szépirodalmi. 458. l.)

²² Cs. Szabó László – a legnagyobb megbecsülése jeleként – ugyanezt a gesztust (és situációt) emeli ki később Kerényi Károlyról, a mitológiai kutatás radikális megújítójáról szólván: „ő lett a magyar ökortudomány Lutherje”. Vö. *Kerényi Károly arcképe*. [1961] In: *Kerényi Károly és a humanizmus*. [Zürich, 1978] Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre. 94. l.

²³ Vö. *Haza és nagyvilág*. 172., 182., 178. és 187. l.

²⁴ Németh László: *Fantomok ellen. A „Kisebbségben” védelme*. = Magyar Csillag, 1942. 4. sz. 215–219. és 5. sz. 257–262. l.

²⁵ *Haza és nagyvilág*. 355–356. l.

²⁶ Németh László: Cs. Szabó László, a tanulmányíró. = Magyar Csillag, 1942. 14. sz. (dec. 15.) 451–457. l.

Cs. Szabó László az emigrációban sem szűnt meg a magyar irodalmi élet figyelője s kritikusa lenni. Kritikáit gyakran lengi be engesztelhetetlen kommunistaellenessége. Németh László *Galilei*-drámáját nagy örömmel fogadja²⁷, mivel az a történelmi tények hűségével örökíti meg „nyomasztó teljességében a magyar szellem állapotát 1949 óta”. Németh László nemzedéke – írja – Ady és Babits nyomán nőtt fel, s e nemzedék becsületéről van szó a *Galileiben*. E nemzedék sorsa és gondolkozása a dráma lényege: a szellem becsülete a diktatúrával szemben. Nem kétséges: Ady és Babits egyidejű megidézésével Cs. Szabó Némethet is a „nemzeti” szellemek között tartja számon. Ugyanakkor – egy másik cikkében – továbbra is főntartja azon véleményét, amely szerint a *Kisebbségben* kirekesztő jellegű mű volt, s élesen veti föl kétélyét Németh bartóki modelljének az irodalomra történő alkalmazhatóságáról.²⁸ (Keletről hiányzik „Bartók Béla lángelméje”, nincs meg a fiatalok szabad mozgása, az ösvilág ízei már ismertek; Nyugaton pedig hiányoznak a „hitelesítő lángelmék” a vers-technikában.)

Említettük, hogy Cs. Szabó a szépíró Németh Lászlót a legnagyobbak közt tartotta számon. (1962-ben egyik írásában például igen pozitívan értékelte drámaírói munkásságát.²⁹) Ugyanakkor viszont megkérdőjelezte politikai-etikai viselkedésének helyességét a korai Kádár-rezsim idején. Minderre Németh 1959-es szovjetunióbeli utazása és az *Utazás* című színdarab megjelenése (1962) adott okot. Cs. Szabó azt a kérdést veti föl³⁰, vajon az 1956 utáni „új Bach-korszakban” milyen módon és mikor volt itt az ideje annak, hogy valaki előbb-utóbb a tudat szintjére kényszerítse „a nép ösztönös mozdulatait”, azaz, a kiegyezést az ellenforradalmi Kádár-rendszerrel. Ez a valaki szerinte Németh László volt, aki tudatosította ezt az ösztönös vágyakozást. A színdarab azt sugallja, hogy Moszkva kénytelen szövetségén túl igénybe kell venni „a magyarok önkéntes szövetségét”. Németh az általa 1956. november elején használt két „megszentelt szót”: „emelkedő nemzet”, most, az új Bach-rendszerre nézve is érvényesnek tartja. Azt sugallja, hogy az együttélés kényszerű, s a szerep mellé öngazdáltsást keres. Mindezt a büjtött felszólítást a szovjetunióbeli látogatásáról írt cikkei alapozták meg: a Szovjetunió nem is olyan rossz és félelmes, az ottani szocializmustól a magyarok is sokat várhatnak. Cs. Szabó szerint: „Túl friss a seb a nemzetben, hogy írja a csendes, *eltemető* alkalmazkodáson felül már *tudatos* illeszkedést is kívánjon tőle a történelmi determinizmus jegyében s a nép önérdékében.”³¹ (Kiemelés az eredeti szövegben.) Ugyanez a túlságosan szigorú, elitélő attitűd mutatkozik meg Cs. Szabónak egy ugyancsak ekkortájt (1963-ban) írt távlatos igényű esszéjében. Németh László Szekfű-bírálatát érintve azt írja, hogy 1945 után Szekfű és Németh „ugyanarra az oldalra kerültek: Szekfű mint moszkvai követ, Németh László a Szovjet Írószövetség vendégeként”.³²

Németh László 70. születésnapján a megenyhült Cs. Szabó László terjedelmes tanulmánnyal, pályaképpel tiszteleg, emlékezik.³³ Szépen indít: „a Tanú írójának kortárs tanúja beszél. Fegyvertársak voltunk egy ideig, ellenségek, legjobb tudomásom szerint soha.” A húszas és harmincas évek fordulóján ő volt „a magyar kritikai irodalom maximuma”. Nem igaz az állítás, hogy „csak a népi írók érdekelték, még az sem, hogy feléjük húzott. Nyitott volt minden irányban [...]” Ugyanakkor lehetetlenül nehéz követelményeket szabott honfitársainak. „Mércéje túl magas; akármekkora szeretetet fűti a nevelőt, az irgalmatlan selejtezőből csak egy »iránytmutató kisebbség« kerülhet ki [...]” A *Kisebbségben* torz tükör volt, de mégiscsak ő az egyike a legjobb (irodalom)történészeinknek: ő írta a Berzsenyit és a Széchenyit is. Történelmi drámái úgyszintén elsőrangúak. A *Sajkódi esték* tanulmánya-

²⁷ *A második Galilei-pör.* = Új Hungária (München), 1955. aug. 26. 3. l.

²⁸ *Azért is irodalom.* = Katolikus Szemle (Róma), 1958. 3. sz. 115–119. l.

²⁹ A Széchenyi-dráma ürügyén egy 1947-es élményét idézi fel Illyéssel. Arról beszélgettek egy vasúti hálókocsiban, hogy – Cs. Szabó szerint – „Németh mekkora tehetség”; „jó színház is, amit csinál, nem csak irodalom. Ezményeit igazolja, a görögöket és Shakespeare-t, akik rituális és nem hétköznapi nyelven gyürnek maguk alá.” (*Hunok Nyugaton.* = Új Látóhatár [München], 1962. 5. sz. [szept.–okt.] 446. l.)

³⁰ *Az Utazás.* = Új Látóhatár, 1962. 4. sz. (júl.–aug.) 320–326. l.

³¹ Mindenesetre Cs. Szabó – lábjegyzete szerint – egyetértene azzal, ha Németh Lászlót Nobel-díjjal tüntetnék ki.

³² *Egy ország vérben áll. Gondolatok a magyar történelemről.* In: Cs. Sz. L.: *Ország és irodalom.* Brüsszel, 1963. Nagy Imre Politikai és Társadalomtudományi Intézet. 159. l.

³³ *A mintadiák.* = Új Látóhatár, 1971. 2. sz. (ápr. 18.) 105–130. l.

inak egy része jóhiszemű félreismerése a Szovjetuniónak és a honi szocializmusnak, mindazonáltal: „Hogy a század egyik lángelméje, abban még ellenfelei se mertek kételkedni.”

Németh László írói, szellemi és emberi alkata később is sokat foglalkoztatta Cs. Szabót. Az „esszéíró nemzedék” jeles tagjaként említi mindig, kiemelve „népnevelő”, „iskolamester” hajlamát és attitűdjeit.³⁴ Éppen ezen alkat bizonyos jellegzetességei maradtak számára mindvégig idegenek. „Csodáltam befogadóképességét, csodáltam lázasan, szakadatlanul működő agyát. Annál izzóbb agyat és fogékonyabb szellemet aligha teremtett akkori intellektuális életünk.” Kételkedik viszont abban, hogy asszimilálni is tudta a tömérdek felszívott szellemi táplálékot, mert: „közben állandóan szerepekben látta magát”. Vértanú-szerepekben is, egész lénye drámai volt. S ez tőle – Cs. Szabótól – mindvégig idegen maradt.³⁵ Ugyanakkor azt is látja, hogy ugyanez a „vértanúhajlam” hatja át legjobb történelmi drámáit.³⁶

1980 őszén Cs. Szabó nagyívű tanulmányban tárja föl a politikai élet és az irodalmi élet szoros kapcsolatát az 1945 és 1948 közötti Magyarországon.³⁷ Németh László ekkori munkásságában nagyra értékeli, hogy „többé nem mimózelekű próféta”, hanem nagyregények s történelmi drámák írója, s ez utóbbiként, „immár joggal vetíthette önarcképét elbukó történelmi nagyságok és kisebbségi vértanúk alakjába”. Németh „apostoli alkat”, „hitvalló hadakozó” volt, aki „végzetszerűen el volt kötelezve a 16. századi reformációnak”. Elitista hit, utópista látomások vezették, ám vitathatatlanul „lángeszű író és reformer”.³⁸

„Nagy barátom, Illyés Gyula”

Láttuk, hogy a *Puszták népe* óta Cs. Szabó László szemében Illyés a „született jó író”, s élete végéig nagy híve maradt személyének és munkásságának. Sőt, ennél még több is a számára Illyés: benne találja meg azt az egészséges „klasszikus” öntvényt, amely a legkényesebb európai ízlésnek, esztétikai mértéknek is megfelelő, népből jött nemzeti író ismérveit reprezentálja. A magyar irodalomban a népi-urbánus ellentéteket elméletileg feloldani igyekvő Cs. Szabó hivatkozási pontja e tekintetben is mindvégig – hosszú évtizedekig – Illyés maradt.

1941-ben már úgy jellemzi-értékeli, hogy első lett az egyenlők között: összefoglaló és összefogó szellemi alkat. Minden oldalról: „próza és vers, falu és város, Dunántúl és Erdély, Bordeaux és Szibéria felől felfogta a jeleket és elfogadta a segítséget”. Illyés kiválik a „megrendítő rögeszmék közül, kiröppen a gyűlölet köréből [...] A hazaáruló labancok és nekikeseredett kurucok közt Illyés megtalálta a magyar és európai hűség útját.”³⁹ Prózája – például a *Koratavasz* – elsőrangú, a könyv vége felé egyenesen Petőfi „vérbefojtott prózáját” idézi.⁴⁰

A *Mérlég (I)* című összefoglaló nagy esszéjét – mint láttuk – közvetlenül Illyés Gyulának Veres Pétert bíráló cikke motiválta.⁴¹ Magának a cikknek is az egyik központi (eszmei) alakja Illyés, aki-ben a kettészakadt magyar irodalom műveltségelemei a leginkább kiegyeznek.⁴² Ezen túl Illyés és Tamási Áron „a Márciusi Front, a népi mozgalom igazi megmentői. Költészetük az irodalompolitika fölött lebegve tovább folytatja a parasztlélek csöndes hódítását, amelybe a kiégett társadalmi rend-

³⁴ Ld. *Ember és műfaj. Beszélgetés Siklós Istvánnal, a Római muzsika megjelenésekor.* [1970] In: Cs. Sz. L.: *Két tükör közt.* Bazel, 1977. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 119. l. Ugyanitt jegyzi meg – utalva Németh Lászlónak a *Haza és nagyvilág* című kötetéről írott egykori műbírálatára –, hogy Németh szerint öbelőle hiányzott „a dolgok türelmes átgondolása, a mélyszántás”. Ez a kritika – teszi hozzá Cs. Szabó – barátságos és igazságos volt. (Uo. 136. l.)

³⁵ *Beszélgetés Cs. Szabó Lászlóval.* London, 1977. október 21. In: Huszár Tibor: *Beszélgetések.* Bp., (1983), Magvető. 12. l.

³⁶ Rádiózás urambátyám mozgásterében. 162. l.

³⁷ *Nagy várakozások, nagyobb csalódások. A magyar irodalom 1945 és 1948 közt.* = Új Látóhatár, 1981. 1. sz. (jan.–febr.) 1–20. l.

³⁸ Távolsági beszélgetés Hegyi Bélával. 258. és 265. l.

³⁹ *Illyés Gyula.* = Nyugat, 1941. 4. sz. 168–170. l.

⁴⁰ *Simontornya, Pasarét, Hebridák.* In: *Haza és nagyvilág.* 202–205. l.

⁴¹ „Megelőzte Illyés cikke Veres Péterről. (Nyugat, 1941. március)” – írja a *Haza és nagyvilág* jegyzetei között. (355. l.)

szer beleomlik.”⁴³ E tanulmány folytatásában –1942 tavaszán – azt olvashatjuk, hogy „Illyés volt az egyetlen író, akiben a válság még szorosabbra fogta az első Nyugat-nemzedék négy-vagy ötarcú magyarját, tiszántúli osztályzattal szólva: a keleti s a nyugati magyart. [...] Illyés az egyetlen népi írónk, aki végig Babits oldalán maradt.” Tamási és Illyés már nemcsak „osztályvégzetében” volt képes fölmutatni a magyar népet (miként Móricz), hanem emberi magasztosságában is [...]. Illyés azért maradhatott meg Babits mellett, mert Nyugat-Európát a Széchenyi-korszak, Kelet-Európát a Reguly Antalok valóságserető szemével látta.”⁴⁴

*

Illyés Gyula életművét az emigrációban is lankadatlan figyelemmel kísérte Cs. Szabó László. 1953 és 1972 között háromszor fogott neki a magyar költészet évszázadainak fölvázolásához, s mindhárom tanulmányban kitérített szerepet juttatott neki.

1953-ban egy általa válogatott magyar versantológia elé írt előszót, bevezető tanulmányt.⁴⁵ A 20. század harmincas éveinek nagy lírikusait jellemezve Erdélyi József, Szabó Lőrinc, József Attila és Illyés költészetét emeli ki. Kevés magyar költő merült meg alaposabban egy „nagy idegen kultúrában”, mint Illyés. Nyugati tapasztalatát, francia kultúráját beoltotta a Sárköly [helyesen: Sárköz] nyelvébe, így kapott rá verseiben a hatalmas lélegzetű ódai hangra, prózájában a törölmetszett példabeszédes szóra.” Illyés „parasztforradalmár”, de ragaszkodik az illetlen stíluszabályaihoz; elméjében forradalmár, „egyébként azonban csontja velejéig erkölcsi lény” (nem úgy, mint a kommunista forradalmárok). (Cs. Szabó azonban nem huny szemet a felett, hogy a *Hunok Párizsban* elhallgatta a kommunista forradalom galádságait, s azt is megemlíti, hogy – bár ezáltal nem lett becstelen – 1945 után elfogadta a rendszer költője reá osztott szerepét.)⁴⁶

A hatvanas évek elején írt kis magyar líratörténetében⁴⁷ Illyés költészetének átalakulását a Vörösmartyéval állítja párhuzamba: „a nemzet költője átváltozott az emberi lét tanújává”. Versbeszédében „pátosszal zengő, bőszerű költő lett”, majd sokoldalúságával, változatosságával tűnt ki. Az 1961-ben megjelent *Új versekről* szólva – egy másik írásában – hasonló megállapítást tesz: Illyés egyetemességét hangsúlyozza. „Az egykori *kijelentő* forradalmár költő hovatovább átváltozik *kérdő* kozmikus emberré [...]”⁴⁸ (Kiemelések az eredeti szövegben.)

A magyar költészet angol nyelvű gyűjteménye (a hetvenéves Illyés Gyulának ajánlott) bevezetőjében a lehető legmagasabbra emeli Illyés líráját.⁴⁹ A 20. század magyar költészetét egy mondatban összegezve a következő megállapításra jut: „Illyés öregkori lírájában, József Attila, Weöres Sándor és Pilinszky János költészetében végre betelt Ady nemzedékének a becsvágya: együtt a nyugati és a magyar költészet menetrendje, magyar is, meg több is annál, ugyanúgy, mint Bartók zenéje.”⁵⁰

Cs. Szabó László számos alkalommal írt még Illyésről, ám költészetének lényegi értékelésével ezek a cikkek, memoárok, útinaplók, beszélgetések már nem voltak érdemi kapcsolatban.

Illyés Gyula 60. születésnapjára közli az *Új Látóhatár* Cs. Szabónak a *Hunok Nyugaton* című emlékezését, melyben Illyésnek 1946–47-es nyugat-európai utazásáról ad személyes hangú beszámolót.⁵¹

⁴² Jellemző (és Cs. Szabót ebben erősítő) mozzanat, hogy a „népi”- és az „urbánus”-féle műveltség és mentalitás közös megtestesítőjét a szintén ennek az ellentétnek az elvi feladásán fáradozó Németh László ugyancsak Illyésben fedezte föl. (Ld. pl. *Magyar líra 1932-ben.* = Tanú, 1933. III. [jan.] 184. l.)

⁴³ *Haza és nagyvilág.* 185. és 187. l.

⁴⁴ I. m. 195., 200–201. l.

⁴⁵ *Magyar versek Aranytól napjainkig.* Gyűjtötte, a bevezetést és a jegyzeteket írta Cs. Szabó László. Róma, 1953. Anonymus.

⁴⁶ I. m. LIII. és LIV. l.

⁴⁷ *A magyar költészet századai.* = *Új Látóhatár*, 1962. 2. sz. (márc.–ápr.) 97–110. l. (A tanulmány a Gara László szerkesztette francia nyelvű költészeti antológia bevezető írása.)

⁴⁸ *Illyés Gyula új versei.* = *Új Látóhatár*, 1962. 1. sz. (jan.–febr.) 86–88. l.

⁴⁹ *Egy nép s a költészete.* II. r. = *Új Látóhatár*, 1972. 5. sz. (szept.–okt.) 385–409. l.

⁵⁰ Említésre méltó paradoxon, hogy Cs. Szabó korábban elvetette a magyar költészet „bartóki modell”-jének érvényességét. (Vö. a 28. sz. jegyzettel.)

⁵¹ *Új Látóhatár*, 1962. 5. sz. (szept.–okt.) 423–447. l. Az útirajzot Cs. Szabó később kibővítette és könyvként is megjelentette. (München, 1968. Auróra.)

Ugyancsak egy nyugat-európai utazásáról – ezúttal az 1963-asról – szól a *Magyar költő Nyugaton* című beszámolójában⁵², amelyből – főleg a francia sajtó szemlézése nyomán – kiderül: Illyés iránt általános a megbecsülés. Két évvel később Teleki Lászlónak az Illyés átdolgozta *Kegyence* párizsi bemutatója ürügyén Cs. Szabó hosszasan eseteli Illyés önazonosságát, szabadságszerető patriotizmusát, gyűlöletét a zsarnokság ellen. (Több cikkébe – ide is – beleszővi az *Egy mondat a zsarnokságról* néhány sorát.) Sok szó esik Teleki László „törhetetlen elvhűség”-ről is.⁵³

Cs. Szabó László önmagát mint írástudót – a hetvenes években – úgy jellemezte, mint akiben az a protestáns hagyomány dolgozik, amely „a vándordiákat táplálja, nem a falujával együtt élőhaló prédikátort”. S ellenpéldaként Szolzsenyicint, Illyés Gyulát, Németh Lászlót és Sütő Andrást nevezi meg.⁵⁴ Ez a metaforikus alkati helyválasztás végigkísérte egész életén, s érzelmi színezetet adott jó pár irodalomtörténeti tanulmányának, esszéjének. Így az Illyésről szólóknak is. S ami Németh Lászlóban a legjobban zavarta: a prófétai attitűd, azt némelykor Illyéssel kapcsolatban is felhozza: ő sem tud szabadulni a nemzethalál víziójától. Habár ezeket a „rettenetesen megszenvedett” tapasztalatokat szeretetre méltó öngúnnal is képes megírni.⁵⁵ Mindazonáltal a nemzethalál romantikus vízióján Illyés mégsem tud túllépni” (hasonlóan Csoóri Sándorhoz) holott – Cs. Szabó szerint – „nincs sír, hol egy nemzet süllyed el”.⁵⁶ A végeredmény viszont „az öreg Illyés Gyulát briliáns esszéírónak tartom”.⁵⁷

Utolsó rövid írásai Illyésről összefoglaló-helykijelölő kisesszék.⁵⁸ Nyolcvanadik születésnapjára köszöntőjében integráló, nyitott, befogadó alkatazt említi mindenekelőtt. (Illyés mint *A francia irodalom kincsháza* és a *Magyar Csillag* szerkesztője.) Ez a nyitottság volt mindig „a magyar irodalom felfrissülő vérkeringésének elemei titka”. Halálának hírére – „mintha eszméiben s elveiben gyakran az alig fiatalabb testvéröccse lenne – újlag kiemeli, hogy Illyés „mindig az egész népben gondolkozott”, nem „holmi beszűkülés és megcsontosodott kismagyar nacionalizmussal”, hanem a „nyugati műveltség évezredek alatt felrakódott magasztaláról”. „Amióta élek – búcsúzik végleg Cs. Szabó László – nála senki nem tett többet azért, hogy *nép* és *nemzet* vérontás nélkül, végre békésen azonosuljon.” (Kiemelés az eredeti szövegben.)

„Perújítás” – „nyugatosok és népiek egyesülése”

A hosszú „pereskedés”, a „népi-urbánus” kettészakadás és ellentét, ellenségeskedés, a körülötte kialakult számtalan félreértés, félremagyarázás témaköre végigkísérte Cs. Szabó László egész esszéírói pályáját. Az emigráció évtizedeit is.

Az ötvenes és a hetvenes években elsősorban a hazai irodalmi termés szemlélésén keresztül formált véleményét, a művek minősége mellett a magyarországi politikai konstellációt is érintve: érzékenyen figyelve író és (a kommunista) politika viszonyára. A korábban talán kevesebbet hivatkozott, idézett Móricz Zsigmondról szép esszét jelentetett meg halálának 10. évfordulóján.⁵⁹ Kiemeli kivételes valóságismeretét, prózanyelvének költőiségét, s nyomatékkal szól (amit korábban inkább hiányolt) magasfeszültségű érzéseiről: szeretetéről az elesettek iránt és gyűlöletéről a mindenféle hatalmaskodás ellen. Újra fölfedezi Erdélyi Józsefet (a *Csillag* című itthoni folyóirat versközleményeit méltatva)⁶⁰, lelkesen üdvözlí Szabó Lőrinc, a „nagy költő” válogatott verseskötetét⁶¹ (az előszót Illyés

⁵² Új Látóhatár, 1964. 2. sz. (márc.-ápr.) 97–105. 1.

⁵³ *A Keyence Párizsban.* = Új Látóhatár, 1965. 6. sz. (nov.–dec.) 535–544. 1.

⁵⁴ *Műhely a Mewsban. Második beszélgetés Peéry Rezsővel.* [1972] In: *Két tükrök közt.* 162. 1.

⁵⁵ *Író a diaszpórában. Első beszélgetés Peéry Rezsővel.* [1966] In: *Két tükrök közt.* 109. 1.

⁵⁶ *Azért is! Három beszélgetés Urbán Györggyel.* [Harmadik beszélgetés, 1981] In: *Hűlő árnyékban.* 302. 1.

⁵⁷ *Távolsági beszélgetés Hegyi Bélával.* 267. 1. Ld még: *Három téma. Beszélgetés Illyés Gyula és Cs. Szabó László között.* 1971. szeptember 24-én Londonban. = Új Látóhatár, 1972. 1. sz. (jan.–febr.) 1–24. 1.

⁵⁸ *Gyula. Három írás Illyés Gyuláról.* 1. Levél a márkinőhöz. 2. Király nélkül. Meghalt Illyés Gyula. In.: Cs. Sz. L.: *Őrzők.* Bp., 1985. Magvető. 650–652. 1.

⁵⁹ *Tíz év múltán. (Emlékezés Móricz Zsigmondra)* = Látóhatár (München), 1953. 1. sz. 7–8. 1.

⁶⁰ *Erdélyi József feltámadása.* = Új Hungária, 1954. márc. 26.

⁶¹ *Perújítás.* = Új Hungária, 1956. jún. 8.

Gyula írta). Méltató (egyszersmind kritikus hangvételű) tanulmányt ír Tamási Áron regényművészetéről.⁶² Tamásiban az 'Izráelnél erősebb' hit a Jó oldalán nyugózi le. Ide idézi – jellegzetes gesztusával – Babitsot is, aki annak idején „bámulatosan beletanult az újfajta népi irodalomba, noha látszólag elütött mindattól, amit korábban magáénak vallott”.

Cs. Szabó László nagy vágya, ideája mindig is a „nyugatosok és népiek egyesülése” volt. Ennek az ideának a jegyében, szellemében gondolta át újra és újra az emigrációban – s újra meg újra a régebbi végeredményre jutva – a népi írói mozgalom jelenségeit, eredményeit, jelentőségét.

Alapvetően helyes, történelmileg hiteles kiindulópontja szerint a „népi-urbánus” kettéosztás „politikai színezetű, hamis megosztás”, ami semmiképpen sem tekinthető értékmérőnek. Megvan a jelentősége „a magyar élet eltorzulásának patológiai anyagában, de irodalmilag értelmetlen”. Erdélyi József például valódi parasztköltő volt, aki szembefordult a „nyugatisták uralkodó stílusával”, amde költészetével éppen Babitsot ragadta el, „e stílus pápáját”.⁶³ A népi irány a költészetben Erdélyivel kezdődött, aki „tetszett” ugyan, ám „tekintélyt Illyés Gyula szerzett az új iránynak”. Aki „tudatformáló költő” akart lenni (akárcsak a 16. századtól kezdve a hasonló típusú, hangú költők, s mint az ószövetségi zsidó próféták), de amit mint költő művelt „magas irodalom” volt mindig, politikának pedig „forradalmi”. A szociográfiát író népiek valóban fölfedezték a vidéki Magyarországot, megsemmisítve „a polgári parasztromantikát”. „Ellenfelei szerint – húzza alá Cs. Szabó – a magyar narodnyik mozgalom” fajvédő volt, akaratlanul is a fasizmus szálláscsinálója. Ez nem igaz, veti ellen, a népi mozgalom hatalmas sodrású szellemi jelenség volt, s folyóiratukat „egy zsidó születésű katolikus költő és gyémánt jellem, Sárközi György szerkesztette”.⁶⁴ A népi irodalom hitele „azért olyan nagy ma is, mert nem estek áldozatul hősies lázálmodoknak, egyikük se ment fejfel a falnak. [...] A jobboldal magát annak érezte, ami volt: jobboldalnak, a baloldal – urbánus és népi – viszont ugyanakkor olyan sokrétű, beleértve a radikális katolikusokat, hogy aligha fért volna közös címke alá.”⁶⁵ Láthatjuk, miközben Cs. Szabó határozott és éles különbséget, szembeállítást tesz „jobb” és „bal” között (a két háború közti Magyarországon); mind a „népit”, mind az „urbánust” egyazon oldalra helyezi, melléjük téve a konzervatív-liberális katolicizmus polgári törekvéseit. Azaz, érzékelteti, hangsúlyozza – itt is –, hogy a népi mozgalom egyértelműen pozitív értékrendet képviselt, szemben állva – és ebben a pozícióban az urbánusokkal egy oldalon – az uralkodó politikával, társadalmi berendezkedéssel.

A kis közép-európai nemzetek irodalmának több évszázados „elvi törvényét” fogalmazza meg (újra) egyik kései interjújában. Ez pedig a kétirányú nyitottság, a „teljes nyitottság a civilizált Nyugat és saját népük mély rétegei felé”. Ez a kétirányú nyitottság létkérdés: „A magyar irodalom provincializálódik, mielőtt eldugul egyik vagy másik irányban.” E kettős nyitottság – írta 1979-ben – „egyformán állt Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, Németh László, Weöres Sándor, Nagy László, Csoóri Sándor s a magam esetében. A látszat ellenére, azt hiszem, Tamási Áronra is.”⁶⁶

Az itt leírt névsor azt is bizonyítja, hogy Cs. Szabó László értékítélete (a 20. századi magyar irodalom mesterséges kettéválasztási kísérletein magasan átvélve) mérvadó lehet mindazok számára, akik az irodalom valódi értéktartományait, az irodalom önértékét – nem pedig esetleges ideológiai, politikai felhasználhatóságát – tekintik érvényes szellemi talapzatnak, egyszersmind – tehát ezzel együtt – a nemzet történelmi életérése kifejeződésének is.

⁶² *Háztűzörző istenek. Két regény.* (Jégtörő Mátyás, Ragyog egy csillag.) = Új Látóhatár, 1967. 4. sz. (júl.–aug.) 302–314. l.

⁶³ *A magyar vers századai.* [1961] In: *Ország és irodalom* 70. l.

⁶⁴ Vö. *Egy nép s a költészete.* II. r. 385–409. l. Később egy Szabó Zoltánról szóló kitűnő jellemzésében ugyancsak a sokszínűséget, a nyitottságot, a szintézisreteremtő képességet emeli ki. „Nem győzöm ismételn, mennyire racionális elme, milyen harmonikusan összeolvad benne az urbánus a népivel, a magyar a franciával, a szépíró a politikai analitikussal.” (Vö. Cs. Szabó Lászlóval beszélget Szabó Zoltánról Siklós István. = *Irodalmi Újság* [Párizs], 1982. 4. sz. 5–6. l.)

⁶⁵ *Rádiózás urambátyám mozgásterében.* 165. l.

⁶⁶ *Azért is! Három beszélgetés Urbán Györggyel.* [Első beszélgetés 1979] 280. l.